

the First Century of Islamic Society (ed. G. H. A. Juynboll), Oxford 1982, s. 36-38; a.mlf., "al-Hudaybiyya and the Conquest of Mecca", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, VIII, Jerusalem 1986, s. 1-23; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtübü'l-idâriyye* (Özel), I, 173-174; Kasım İlgün, *Halife Mansur Dönemi: 136-158/754-775* (doktora tezi, 1994), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 171-172; Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar, Osmanlılar Döneminde Hac: 1517/1638* (trc. Gül Çağalı Güven), İstanbul 1995, tür.yer.; Hâmid Abbas, "Kışsatü't-tevsî'atü'l-kübrâ", *Mecmû'atü İbn Lâdin*, Mekke 1416, s. 192-195; Ahmed Receb M. Ali, *el-Mescidü'l-Harâm bi-Mekketü'l-mükerreme ve rûsûmihi fi'l-fenni'l-İslâmî*, Kahire 1417/1996, s. 33, 49, 75, 78; Yûsuf Ragdâ el-Âmilî, *Me'âlimü Mekke ve'l-Medîne beyne'l-mâzî ve'l-hâzır*, Beyrut 1418/1997, s. 109 vd.; *el-Haremânî's-şerîfân: et-Tevsî'a ve'l-hidemat hilâle mi'teti 'âm* (nşr. er-Riâsetü'l-âmme li-şûûni'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Mescidi'n-nebevî), Mekke 1419; Abdülatîf b. Abdullah b. Dehîş, *İmâretü'l-mescidi'l-Harâm ve'l-Mescidi'n-nebevî fi'l-ahdi's-Su'ûdi*, Riyad 1419/1999; C. S. Hurgronje, *Şaḫāḫāt min târîhi Mekkete'l-mükerreme* (trc. Ali Avede eş-Şüyûh, nşr. M. Mahmûd es-Seryânî - Mi'râc Nevvâb Mirza), Mekke 1419/1999, I-II, tür.yer.; Mustafa Sabrî Küçükaşçı, *Cahiliye'den Emevîler'in Sonuna Kadar Haremeyn*, İstanbul 2003, s. 74-80; A. J. Wensinck, "Mescid-i Harâm", *İA*, VIII, 119-120; a.mlf., "al-Masâdjid al-Harâm", *EP* (İng.), VI, 708-709.

NEBİ BOZKURT

MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI

MESCİD-i HARES

(bk. MESCİD-i CİN).

MESCİD-i HAYF

(مسجد الخيف)

Mina'da Hz. Peygamber'in Vedâ haccında çadır kurduğu ve cemaatle namaz kıldığı yerde yapılan mescid.

Mina'da dağın eteğinde kurulduğundan Arapça'da vadilerde su yatağının biraz yukarısındaki yerler için kullanılan hayf adıyla anılan mescid, hac ibadetinin yapıldığı önemli mekânlardan birinci cemrenin (küçük şeytan) hemen yakınıdadır. Aralarında Hz. Mûsâ'nın da yer aldığı yetmiş nebînin mescidin inşa edildiği yerde namaz kıldığı (Fâkihî, IV, 269; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XI, 452; Hâkim, II, 653), yetmiş peygamberin kabrinin burada bulunduğu (Fâkihî, IV, 266; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XII, 414) şeklindeki rivayet hadis olarak nakledilmektedir. Rivayete göre Hz. Âdem de burada medfundur (Fâkihî, III, 208; IV, 271; İbn Asâkir, VII, 458). "Ancak üç mes-

cid için (Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî, Mescid-i Aksâ) bunların içinde ibadet etmek amacıyla yolculuğa çıkılır ..." hadisinin bir rivayetinde bunlardan biri olarak Mescid-i Hayf zikredilmişse de (Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evaş*, V, 211) Buhârî sened zincirindeki kopukluğa dikkat çekip bu rivayeti tenkit etmiştir (*et-Târîhu'l-kebîr*, III, 210). Birçok peygamberin bu mekânda ibadet ettiğine dair rivayetler buranın eskiden beri bir ibadet yeri olduğunu göstermektedir. Resûl-i Ekrem de bu yerde namaz kıldıktan sonra insanlara hitap etmiştir. Hac mevsiminde bazı âlimlerin bu mescidde toplanıp ilmi münazaralar yaptıkları (Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî, I, 136; Heysemî, IV, 4), Ahmed b. Hanbel'in, minaresine dayanıp hadis ve fıkıh dersleri verdiği kaydedilmektedir (İbn Asâkir, V, 296).

Hz. Peygamber'in namaz kıldığı bu yerin çevresi sonradan duvarla çevrilip mescid haline getirilmiştir. Bir rivayete göre Resûl-i Ekrem mescidin bulunduğu yere geldiğinde yüksekçe bir yer görüp Bilâl-i Habeşî'den burada ezan okumasını istemiş, daha sonra buraya bir minare yapılmıştır (Harbî, s. 506). İlk dönemlerden itibaren müslümanlar Mescid-i Hayf'a büyük değer vermişlerdir. Ebû Hüreyre, Mekke'de ikamet edecek olsa her cumartesi burasını ziyaret edip iki rek'at namaz kılacağını, Sa'd b. Ebû Vakkâs da burada iki rek'at namazı Beytülmakdis'i iki defa ziyaret edip orada namaz kılmaya tercih edeceğini söylemiştir (Fâkihî, IV, 267, 271). Hz. Peygamber'in uygulaması sebebiyle fıkıh âlimleri de Mescid-i Hayf'ta cemaatle namaza iştiraki müstehap saymışlardır (İbn Kudâme, V, 333-334).

Mescid 227'de (842) Abbâsî Halifesi Vâsiḫ-Billâh tarafından imar edilmiştir (Fâkihî, II, 69). III. (IX.) yüzyılda yaşayan ve Mekke hakkında eser yazan Ezrakî, Fâkihî ve Harbî'nin eserlerinde Mescid-i Hayf'ın planı ve ölçüleriyle ilgili olarak verdikleri

bilgiler bu imardan sonraki durumu yansıtmaktadır. Mescidin hemen bitişiğinde hac idaresi için yapılmış bir dârü'l-imâre bulunduğunu söyleyen Ezrakî'nin, kendi zamanında mescidin kible duvarı 98, Arâfat tarafındaki arka duvarı 100, dağ tarafındaki duvarı 130, vadi veya yol tarafındaki duvarı 144 m. olup yaklaşık 13,5 dönümlük bir alanı kaplamaktaydı. Mescid, kible bölümünde yirmi altıyardan üç sıra halinde toplam yetmiş sekiz sütun üzerine ahşap sedir veya hurma kirişlerin taşıdığı yaklaşık 6 m. yükseklikte bir çatı ile örtülüydü. Dağ tarafında otuz bir, Arâfat tarafında yirmi beş, yol tarafında da otuz dört sütunlu üç revak bulunmaktaydı. Avluyu çevreleyen 119 sütun 4,65 m. yükseklikte kemerlerle birbirine bağlanmıştı. Tavanlarda oluşan her bir karenin ortasına bir kandil asıldığı anlaşılmaktadır. Böylece önde seksen bir, dağ tarafındaki revakta otuz bir, Arâfat tarafına düşen revakta yirmi dört, yol tarafındaki revakta otuz beş kandil asılmıştı. İçte ve dışta olmak üzere çatılarda seksen altı oluk bulunmaktaydı; dış duvar ve iç avluyu çevreleyen kemerlerin üstünde yer alan duvarlar burçlarla süslenmişti.

Kare gövdeli minarenin kenarları 3,20 m., yüksekliği 12 metreye yakındı. Minareye ikisi dışarıdan kırk bir basamaklı bir merdivenle çıkılırdı. Minare ile yol tarafındaki revak arasında 24,5 m. uzunluğunda ve 2,5 m. eninde iki kapılı bir çeşme yapılmıştı. Yol tarafındaki duvarın arka köşeye gelen kısmında mescide çıkmak için kare şeklinde otuz yedi basamaklı bir merdiven bulunmaktaydı. Mescidin duvar yüksekliği yaklaşık 6 m. kadardı. Ancak dağ tarafına gelen kısımda duvar bilhassa dıştan dolgu sebebiyle daha az yükseklikteydi.

Tavanların kuyumcu İshak b. Seleme ve yardımcıları tarafından tezyin edildiğini söyleyen Fâkihî'nin verdiği bilgiye göre mescidin yirmi kadar kapısı vardı. İshak,

Mescid-i Hayf

dağ tarafına mescidi ve dârü'l-imâreyi selden koruyacak muhkem setler yaptırmıştı. Mescid-i Hayf, 256 (870) yılında Halife Mu'temid-Alellah tarafından imar edilirken halifenin imarla görevlendirdiği Bişr el-Hâdim dağ tarafına gelen kapıları sel sularının içeri girmesinden korkarak kapatmıştı (*Aḥbâru Mekke*, IV, 308-309).

559'da (1164) Cemâleddîn-i İsfahânî'nin Mescid-i Hayf'ı imarı sırasında mescidin zemin ve merdivenleri mermer kaplanmıştı. Mescid daha sonra Halife Nâsır-Lidînillâh'ın annesi ve 674'te (1275) Yemen hâkimi el-Melikü'l-Mansûr Ömer b. Ali, 720'de (1320) İbnü'l-Mercânî Şehâbeddin tarafından tamir edilmiştir. 820'de (1417) yapılan imarın masrafını kimin karşıladığı hakkında bilgi yoktur. IX. (XV.) yüzyıl müelliflerinden Takyyüddin el-Fâsî'nin kaydettiğine göre mescidin kible duvarında bir büyük mihrapla onun sol yanında üç, sağında bir olmak üzere toplam dört küçük mihrap bulunmaktaydı ve kible tarafındaki üstü kapalı bölüm basık kubbelerle örtülmüştü. Mescidde dört sıra halinde toplam seksen dört sütun ve yol tarafına gelen kuzey duvarına bitişik tavansız tek bir revak mevcuttu. Bu duvarın ortasında bir büyük kapı, Arafat tarafındaki duvarda da başka bir kapı vardı. Dağ yönündeki duvarda iki küçük pencere açılmış, minarenin önünde Hz. Peygamber'in namaz kıldığı mekân taş duvarla çevrilmişti. Bunun kible tarafında küçük bir mihrap yer almaktaydı.

874'te (1469) Sultan Kayıtbay Mescid-i Hayf'ın imar edilmesini emretmiş ve Şerîf Muhammed b. Berekât zamanında mescidde önemli değişiklikler gerçekleştirilmiş, büyük kapı üzerinde 14 m. yükseklikte bir minare, batı duvarında bir mihrap ve minber üzerinde büyük bir kubbe, sahanlığında Resûl-i Ekrem'in çadır kurduğu ve namaz kıldığı mekâna sekiz pâyeye üzerine büyük bir kubbe yapılmıştır. İbrâhim Rifat Paşa mescidin kuzey duvarı ile kubbe arasında dört büyük sarnıçtan söz eder. Kuzey duvarına bitişik revakin ve ön kısmındaki kapalı alanın dışında kalan bölümlerin üstü açıktır. Mısır mescidlerinde olduğu gibi duvarların üstünde burçlar yapılmıştır. Kuzey duvarındaki ana kapı üzerine çift şerefeli minare yanında hac emirlerinin kalacağı bir ev, ana kapı dışında doğu duvarında bir kapı, güney duvarında "gârü'l-Mürselât" denilen, Mürselât sûresinin nâzil olduğu ve Hz. Peygamber'in başının izinin bulunduğu rivayet edilen mağaraya açılan küçük bir kapı bulunmaktadır.

Mescid-i Hayf, Osmanlılar devrinde Haremeyn'de yapılan imar faaliyetleri içinde birçok defa tamir edilmiş olmalıdır. İbrâhim Rifat Paşa, IV. Mehmed zamanındaki (1648-1687) imarın kitâbesi hakkında bilgi vermektedir (*Mir'âtü'l-Haremeyn*, I, 325). Mescidin ilk fotoğraflarında duvarların istinatgâhlarla desteklendiği, kuzey kapısının yanında çift şerefeli minarenin oldukça iyi, ancak sağındaki dârü'l-imârenin üst kısmının harap durumda olduğu görülmektedir (Peters, lv. 22).

Suûdî hükümeti, Mescid-i Hayf'ı tamamen yıkarak ek binalarıyla birlikte 25 dönümlük bir arazi üzerinde yeniden inşa ettirmiştir. 1987'de tamamlanan yeni mescidin arka tarafında birbirine paralel bir dizi uzun düz çatılı gölgelik, ön tarafında ise yan yana üç basık ehram çatı yer almaktadır. Çatılar araları camlanmış direkler üzerinde oturmaktadır. Mescidin kare planlı, birer şerefeli dört minaresi vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ezrakî, *Aḥbâru Mekke* (Wüstenfeld), s. 400, 401, 407, 408, 409; Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, III, 210; Fâkihî, *Aḥbâru Mekke* (nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş), Mekke 1407/1986-87, II, 69; III, 208; IV, 247, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 308-309; Harbî, *Kittâbü'l-Menâsik ve emâkini tuuru'î'l-hac ve me'âlimi'l-Cezîre* (nşr. Hamed el-Câsir), Riyad 1401/1981, s. 503, 504, 505, 506; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi), Musul-Kahire 1404/1983, XI, 266, 452; XII, 414; XXII, 380; a.mlf., *el-Mu'cemü'l-eusaḥ* (nşr. Târik b. Abdullah b. Muhammed - Abdülmuhsin b. İbrâhim b. el-Hüseynî), Kahire 1415, V, 211; Hâkim, *el-Müstedrek* (Atâ), II, 653; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydarâbâd 1352, I, 136; V, 177; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk* (Amrî), V, 296; VII, 458; LXI, 167; İbn Cübeyr, *er-Rihle* (nşr. Abdülhamîd Ahmed Hanefî), Kahire, ts., s. 124; İbn Kudâme, *el-Mugni* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî - Abdül-Fettâh M. el-Hulvî), Kahire 1412/1992, V, 333-334; İbn Kesîr, *el-Bidâye* (nşr. Ahmed Ebû Müslim v.dğr.), Beyrut 1405/1985, XII, 267; XIV, 99, 227; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, IV, 4; Fâsî, *Şifâ'ü'l-garâm* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut 1405/1985, I, 264, 265, 266, 267; II, 69; III, 208; IV, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 308, 309; Nehrevâlî, *el-İ'lam bi-a'lâmi Beytillâhi'l-harâm*, Göttingen 1274, s. 223-224; M. Abdürâuf el-Münâvî, *et-Tevki'f 'alâ mühimmatî't-te'ârif* (nşr. M. Rıdvân ed-Dâye), Beyrut 1410/1990, s. 330; Sincârî, *Menâ'ihu'l-kerem fi aḥbâri Mekke ve'l-Beyt ve vülâti'l-Haremeyn* (nşr. Mâcîde Faysal Zekeriyâ), Mekke 1419/1998, III, 70-71; İbrâhim Rifat Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, Kahire 1344/1925, I, 322, 323, 324-325; III, lv. 121, 122; F. E. Peters, *The Hajj: The Muslim Pilgrimage to Mecca and the Holy Places*, Princeton 1996, lv. 22; M. İlyâs Abdülgani, *Târihu'l-Mekketel-mükerrreme*, Medine 2001, s. 104, 109.

MESCİD-i İBRÂHİM

(مسجد إبراهيم)

Filistin'in Halil şehrinde bulunan, içinde Hz. İbrâhim ve İshak ile hanımlarının kabirlerinin yer aldığı mağara etrafında zamanla şekillenen ziyaret ve ibadet yeri (bk. HALİL).

MESCİD-i KIBLETEYN

(مسجد قبلتين)

Kiblenin Mescid-i Aksâ'dan Kâbe'ye çevrilmesi sırasında Hz. Peygamber'in içinde namaz kıldırma olduğu cami.

Medine'nin kuzeybatısındaki Vebere harresinde ve Mescid-i Nebevî'nin 5 km. uzağındadır. İlk adı, içinde bulunduğu kabile bölgesinden dolayı Benî Selime Mescidi iken Resûl-i Ekrem'in burada öğle veya ikinci namazını kıldığı sırada nâzil olan Bakara sûresinin 144. âyeti uyarınca kiblesini Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'dan Kâbe'ye çevirmesi üzerine (bk. KIBLE) "iki kibleli mescid" anlamına gelen bugünkü adını almış, o tarihten sonra Hz. Peygamber'in unvanları arasına da "imâmü'l-kibleteyn" eklenmiştir.

Ömer b. Abdülazîz, Medine valiliği sırasında Mescid-i Kibleteyn de dahil olmak üzere Resûlullah'ın namaz kıldığı bütün mescidleri yenilemiştir (İbn Şebbe, I, 74). Memlûk Sultanı Kayıtbay zamanında Medine bina emini olan Şâhin el-Cemâlî 893 (1488) yılında Mescid-i Kibleteyn'in tavanını yeniletirken avlusunu da bir duvarla çevirtmiştir (Semhûdî, III, 842). Ömer b. Abdülazîz'den sonraki ilk ciddi imar Kanûnî Sultan Süleyman devrinde 950'de (1543-44) gerçekleşmiştir. Bu dönemde cami iki kiblesinde de yer alanı revaklarla birlikte 425 m²'lik bir alan kaplıyordu ve üzeri yine ahşap bir çatıyla örtülmüştü. 1073'te (1662) Medine'yi ziyaret eden Faslı âlim ve seyyah Ayyâşî'nin Mescid-i Kibleteyn'in, etrafında yapı bulunmayan, bağ ve bahçeler içerisinde mâmur bir cami olduğunu söylemesi (*er-Rihletü'l-Ayyâşiyye*, I, 252) Kanûnî devrinde (1520-1566) yapılan yenilemenin henüz korunduğunu göstermektedir. İbrâhim Rifat Paşa, 1901 yılındaki Hicaz seyahati sırasında caminin harap vaziyette olduğunu bildirir (*Mir'âtü'l-Haremeyn*, I, 413). En son 1987'de Suûdî hükümeti tarafından genişletti-